

*Леся Вікторівна Худояр,
науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ПРИНЦИП РІВНОСТІ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ УСРР–УРСР

Постановка проблеми. В ієрархії сучасних конституційних цінностей принцип рівності посідає одне з найважливіших місць. Саме тому важливого значення набуває вивчення становлення принципу рівності в конституційному будівництві УСРР–УРСР. Цінність рівності, як зазначає М. Савчин, полягає у забезпеченні можливостей реалізувати людиною свій потенціал, який закладений в неї природою та її соціальним досвідом. Такий стан речей спричинює несправедливість дискримінації, тобто обмеження можливостей конкретної людини у соціальному середовищі за будь-якими ознаками, які зумовлювали надання переваг іншим за таких самих обставин [1, с. 117].

Загальні уявлення про ієрархію конституційних цінностей у більшості дає структура конституційних актів, а також їхній політичний, морально-етичний та ідеологічний виміри. На думку М. Савчина, конституційними цінностями можна вважати певні універсальності, що забезпечуються засобами правового захисту відповідно до конституції та визначають зміст її принципів і норм [1, с. 113]. Слід також наголосити на мінливості змісту принципу рівності залежно від теоретичних моделей, принципів та практики побудови суспільного і державного ладу конкретної країни в конкретний історичний період.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Категорія «конституційні цінності», на думку сучасних науковців, зокрема, О. Білоскурської, Ф. Веніславського, Г. Ройзмана, М. Савчина, М. Салей, О. Скрипнюка, охоплює основоположні принципи, ідеї, ідеали, які лежать в основі суспільного й державного ладу й забезпечують позитивні наслідки їхньої реалізації для окремої особи і суспільства загалом в процесі державно-правового розвитку [1–6].

Зокрема, М. Салей наводить таку систему конституційних цінностей: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, гідність та свобода людини, право на вільний розвиток особистості, правова рівність, верховенство права, демократія, суверенітет і територіальна цілісність України, республіканська форма правління, Конституція України тощо [5, с. 108].

Досить чіткі уявлення про ієрархію конституційних цінностей, закріплених у конституційних актах 1917–1937 рр., дає праця А. Таранова «Основні принципи конституції Української РСР», опублікована у 1962 р. [7]. У ній автор наголошує на відсутності в тогочасній радянській літературі однастайності щодо поняття основних принципів Радянської Конституції та їх класифікації. Утім, більшість науковців найважливішим принципом вважали диктатуру пролетаріату (Д. Гайдуков, С. Кравчук, С. Ронін, О. Лепьошкін та ін.). Принцип рівності в ієрархії принципів конституції посідав далеко не основне місце і трактувався як пролетарський інтернаціоналізм та рівноправність усіх націй і громадян незалежно від їхньої раси і національності [7, с. 4–8].

Мета статті – розкрити особливості становлення принципу рівності в системі конституційних цінностей УСРР–УРСР.

Основні результати дослідження. Теоретичним підґрунтям концепції принципу рівності, закріпленої в конституційних актах УСРР–УРСР 1917–1937 рр., було вчення творців комуністичної ідеології, викладене, зокрема, у працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, які вважали фіктивними так звані «буржуазні конституції» й не визнавали конституційний принцип рівності людини і громадянина в якості основного фундаментального принципу конституційно-правового статусу особи. Про що докладніше йдеться у статті «Концепція принципу рівності в конституційних актах УСРР–УРСР 1917–1937 рр.» [8, с. 515].

Конституційно-правова думка українських більшовиків 1917–1937 рр., як зазначає О. Мироненко, ґрунтувалася на фундаментальному, стрижневому принципі у теоретичній спадщині класичного марксизму-ленінізму – принципі диктатури пролетаріату й у своїй концепції народовладдя обмежувала категорію «народ» виключно колом трудящих, поділяючи їх на класи і прошарки – робітників, трудове селянство, солдатів («червоноармійців»), трудову інтелігенцію [9, с. 211]. Основоположними цінностями, які визначали місце принципу рівності в системі конституційних цінностей УСРР–УРСР 1917–1937 рр. були принцип диктатури пролетаріату та класового поділу суспільства, відповідно до яких вся влада в країні та повний обсяг прав і свобод могли належати лише трудящим.

Зокрема, вже в резолюції «Про владу в Україні», прийнятій 11 (24) грудня 1917 р. I Всеукраїнським з'їздом Рад (у Харкові) зазначалося: «...влада на території Української республіки належить «виключно Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів; на місцях – повітовим, міським, губернським та обласним Радам, а в центрі – Всеукраїнському з'їздові Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, його Центральному Виконавчому Комітетові й тим органам, які він утворить. Україна оголошується республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів» [10, с. 3].

Як справедливо зауважував А. Таранов, у передконституційному законодавстві Радянської України (декретах, рішеннях з'їздів Рад) відкрито закріплювалася класова службова роль соціалістичної демократії, як демократії виключно для трудящих, тобто відкрито заперечувалася формальна рівність експлуататорів і експлуатованих [7, с. 51].

У подальшому ця концепція втілювалася у проекті Конституції УСРР 1919 р., який розроблявся спеціальною комісією ЦВК і РНК України. За рішенням III з'їзду КП(б)У за зразок було прийнято Конституцію РСФРР.

Конституція 1919 р. проголошувала, що УСРР є організацією диктатури трудящих і експлуатованих мас пролетаріату та найбіднішого селянства (ст. 1). У сфері будівництва державного життя УСРР закріплює владу за робітничим класом, встановлює право участі в здійсненні державної влади виключно для трудових мас і абсолютно усуває пануючі класи від такої участі (п. б ст. 3); скасовує приватну власність (п. а ст. 3); надає виключне право користуватися політичними правами (свободою усного і друкованого слова, зібрань і союзів) трудовим масам й усуває від користування цими правами пануючі класи і суспільні групи, що примикають до них (п. в ст. 3); визнає свободу совісті та рівні права трудящих незалежно від расової і національної приналежності (ст. 32). Також у ст. 4 Конституції наголошувалося, що у зв'язку з вказаними обмеженнями політичних прав за класовою приналежністю та неблагонадійністю, відповідно до положень ст. 21 виборчих прав були позбавлені такі особи: ті, що використовують найману працю та живуть на нетрудові доходи (відсотки з капіталу, прибуток з підприємств та майна; приватні торгівці та торгові й комерційні посередники; монахи та служителі церков і культів; колишні служителі поліції, жандармерій та охоронних відділень та представники царської династії й члени їхніх сімей; душевнохворі та ті, що мають судимість. Натомість у ст. 30 зазначалося, що виходячи із солідарності трудящих усіх націй, УСРР надає всі політичні права українських трудящих іноземцям, які проживають на території Української Республіки з метою трудової діяльності і належать до робітничого класу або до селянства, яке не використовує чужу працю [11].

Утім, необхідно зазначити, що задекларований принцип рівноправності для трудящих фактично був підмінений так званою «соціалістичною зрівнялівкою» [12, с. 84–90]. Зокрема, В. Нерсисянц наголошував, що соціалістична зрівнялівка – це не просто тотальне заперечення самого принципу будь-якого права (формальної рівності), але й заперечення саме з позицій вимоги так званої «фактичної рівності». Оскільки, відповідно до постулатів марксизму й ідей В. Леніна, принцип формальної рівності вважався буржуазним принципом. Тому розвиток від соціалізму до комунізму означав рух «подалі від формальної рівності – до фактичної, тобто до реалізації принципу «кожен за здібностями, кожному за потребами». Соціалістична зрівнялівка, зазначає В. Нерсисянц, підміняла собою відсутність права в ситуації неможливості правової рівності [12, с. 85].

Ілюстрацією думки В. Нерсисянца можуть слугувати декрети робітничо-селянського уряду України, опубліковані 1919 р.: «Про вилучення надлишків хліба і встановлення твердих цін на них» та «Про відібрання надлишків одягу та білизни у буржуазії» [13, с. 96, 113].

Конституція (Основний Закон) УСРР 1929 р. [11] була побудована на тих же принципах, що й Конституція 1919 р. [8, с. 516–518]. Принцип рівності в нормах Конституції 1929 р. також втілювався як інститут рівноправності виключно для трудящих і громадян соціалістичних республік. Зокрема, у ст. 5 зазначалося, що УСРР забезпечує політичні права для трудящих мас, без різниці статі, віри, раси і національності і цілком позбавляє цих прав експлуататорські класи. Громадяни інших соціалістичних радянських республік мають на території Української соціалістичної радянської республіки всі права і виконують всі обов'язки, встановлені для громадян УСРР (ст. 6). Статті 10, 11, 17, 19 повторювали положення, закріплені у відповідних статтях Конституції 1919 р. У статті 20 проголошувалося, що мови всіх національностей, що живуть на території УСРР, рівноправні й кожному громадянину, незалежно від його національності, забезпечується цілкова можливість в його зносинах з державними органами і у зносинах державних органів з ним, у всіх публічних виступах, а також у всьому громадянському житті вживання рідної мови. Стаття 66 Конституції визначала перелік осіб, що наділялися виборчими правами, а ст. 67 – перелік осіб, позбавлених виборчих прав [8, с. 518].

Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки була затверджена Надзвичайним XIV Українським З'їздом Рад 30 січня 1937 р. й отримала назву «сталінської конституції» [14, с. 80–100]. Норми цієї конституції формально закріплювали рівноправність громадян, але, через реалізацію «культу особи Сталіна» та масові репресії, мали переважно декларативний характер. Зокрема, у ст. 121 проголошувалося, що жінці в УРСР надаються рівні права з чоловіком у всіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя. У статті 122 проголошувалося, що рівноправність громадян УРСР, незалежно від їх національності і раси, в усіх галузях господарського, державного, культурного і громадсько-політичного життя є непорушним законом.

Водночас положення Конституції містили приховані, на перший погляд, обмеження прав громадян, які порушували принцип рівноправності. Зокрема, у ст. 125 офіційно закріплювалася однопартійна система («найбільш активні й свідомі громадяни з лав робітничого класу й інших верств трудящих об'єднуються у Комуністичну партію (більшовиків) України, яка є передовим загonom трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних») та перелік дозволених громадських організацій («професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні, технічні і наукові товариства»). Заперечень делегатів Надзвичайного з'їзду у процесі прийняття Конституції ця норма не викликала, оскільки фактично інші політичні партії на цей час припинили своє існування, а їхні члени були переважно знищені сталінським режимом.

Формально принцип рівності закріплювався й у нормах виборчого права. Зокрема, зазначалося, що вибори депутатів є рівними (ст. 135) і загальними (ст. 134). Утім, розмах політичних репресій і кількість засуджених судом з позбавленням виборчих прав свідчать про фактичне усунення політичних опонентів і противників існуючого політичного режиму з виборчого процесу.

У перші повоєнні роки та у період так званої «хрущовської відлиги», які характеризувалися тогочасними науковцями й партійними діячами як перехідний період від соціалізму до комунізму та розвитку соціалістичної державності в суспільне комуністичне самоврядування, розпочалися нові теоретичні розробки принципів Радянської Конституції. Ці розробки переважно ґрунтувалися на матеріалах партійних з'їздів, конференцій та програмних документах КПРС. Зокрема, у доповіді М. Хрущова на XXII з'їзді КПРС пріоритетними проголошувалися такі завдання: зміцнення єдності КПРС і народу, керівна роль КПРС; розвиток революційної теорії та роз'яснення трудящим положень нової програми КПРС; зміцнення дружби з країнами соціалістичної системи та інтернаціонального братерства на основі рівноправних відносин між народами; перемога у мирному змаганні з країнами капіталістичного табору; перехід до розгорнутого будівництва

комунізму, створення матеріально-технічної бази комунізму; придушення контрреволюційних закатів та придушення спроб відновити буржуазні порядки в країнах соціалістичного табору; розробка та накопичення нового й, зокрема, ядерного озброєння та збільшення збройних сил; підвищення продуктивності праці; розвиток соціалістичного виробництва на основі використання досягнень науки і техніки та втілення принципу матеріальної зацікавленості робітників; розвиток сільського господарства та забезпечення населення сільгосппродукцією; зростання народного добробуту і боротьба з приватновласницькими устремліннями; розвиток науки, культури і мистецтва; розвиток радянської демократії; перетворення пролетарської демократії на всенародну соціалістичну демократію та залучення кожної радянської людини до активного управління суспільством; перетворення Рад депутатів трудящих в органи громадського самоврядування, продовження курсу партії на передачу дедалі більшої кількості державних функцій громадським організаціям; виховання поваги до радянських законів, любові і поваги до праці [15, с. 15–97, 121–123]. Найбільшою ж цінністю проголошувалася нова людина – активний будівник комунізму [15, с. 98]. Утім, ця заява не відповідала дійсності. Аналогічні положення були закріплені в прийнятій XXII з'їздом КПРС третій редакції програми партії [16].

Наведені завдання відображають ієрархію цінностей, яка відповідала уявленню компартійного керівництва про зміст основних принципів суспільного і державного ладу.

На основі наведеної системи цінностей А. Таранов сформулював такі основні принципи Конституції УРСР: соціалістичне народовладдя, яке мало замінити диктатуру пролетаріату; єдність державної влади і повновладдя Рад депутатів трудящих – представницьких органів радянського народу; пролетарський інтернаціоналізм, національно-расова рівноправність і братерська солідарність; суверенність радянської державної влади і національний суверенітет; послідовний соціалістичний демократизм [7, с. 8]. Як бачимо, принцип рівності трактувався в традиції попередніх радянських конституцій.

Рівноправність громадян як конституційний принцип була закріплена в Конституції (Основному Законі) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1978 р. Утім, лише у главі 5 «Громадянство Української РСР. Рівноправність громадян» розділу II «Держава і особа», що свідчить про далеко не пріоритетне місце принципу рівності в ієрархії конституційних цінностей. Зокрема, зазначалося: громадяни інших союзних республік користуються на території УРСР однаковими правами з громадянами УРСР (ст. 31); громадяни УРСР є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. Рівноправність громадян УРСР забезпечується в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя (ст. 32); жінка і чоловік в УРСР мають рівні права (ст. 33); громадяни УРСР різних рас і національностей мають рівні права (ст. 34). У ст. 154 глави 18 «Суд і арбітраж» розділу VIII «Правосуддя, арбітраж і прокурорський нагляд» зазначалося, що правосуддя в УРСР здійснюється на засадах рівності громадян перед законом і судом [17, с. 127–128, 151].

Висновки. Таким чином, принцип рівності мав різний масштаб дії в різні періоди історії УСРР–УРСР. У Конституціях УРСР 1919–1937 р. цей принцип поширювався лише на трудящих і в умовах існування тоталітарного режиму втілитися в життя не зміг, оскільки принцип рівності виключає будь-які переваги, прерогативи, привілеї учасників правовідносин. Фактично принцип рівності для трудящих був підмінений зрівнялівкою. У цей період формальна (правова) рівність відсутня як у системі конституційних цінностей, так і в переліку основних принципів Конституції. Принцип формально-правової рівності громадян, як конституційний принцип, був закріплений лише в Конституції (Основному Законі) Української Радянської Соціалістичної Республіки, прийнятій 1978 р. і трактувався як принцип рівноправності.

Використані джерела

1. Савчин М. Конституційні цінності і конституційна юстиція в Україні / М. Савчин // Вісник Конституційного Суду України. – 2010. – № 1. – С. 111–120.
2. Білоскурська О. В. Категорія цінності в конституційному праві / О. В. Білоскурська // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство». – 2015. – Вип. 765. – С. 37–38.

3. Веніславський Ф. В. Конституційні цінності як елемент правової культури / Ф. В. Веніславський // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». – 2011. – № 8. – С. 259–260.
4. Ройзман Г. Б. Понятие и юридическая природа конституционных ценностей / Г. Б. Ройзман // Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Право». – 2012. – № 1 (255). – Вып. 31. – С. 18–24.
5. Салей М. Система конституційних цінностей в Україні / М. Салей // Юридичний вісник. – 2013. – № 2. – С. 105–109.
6. Скрипнюк О. В. Конституційний лад в Україні: методологічні проблеми розвитку та вдосконалення в контексті конституційної модернізації / О. В. Скрипнюк // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 123–134.
7. Таранов А. П. Основні принципи конституції Української РСР / А. П. Таранов. – К. : Видавництво АН УРСР. – 1962. – 156 с.
8. Худояр Л. В. Концепція принципу рівності в конституційних актах УСРР–УРСР 1917–1937 рр. / Л. В. Худояр // Правова держава. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. – Вип. 29. – С. 514–521.
9. Мироненко О. М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект : монографія / О. М. Мироненко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 260 с.
10. Літопис революції (Харків). – 1927. – № 5–6. – С. I–IV.
11. Конституція (Основний закон) УСРР, прийнята 15 травня 1929 р. XI Всеукраїнським з'їздом Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів // Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1929. – № 14. – С. 513–532.
12. Нерсисянц В. С. Філософія права / В. С. Нерсисянц. – М. : НОРМА–ІНФРА, 1998. – 652 с.
13. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 / Народний комісаріат юстиції. – Киев : Печатня С. П. Яковлева, 1919. – Ч. 1. – № 1–23, 25–38. – Ст. 88, 235. – 580 с.
14. Конституція (Основний закон) УРСР // Конституції і конституційні акти України: Історія і сучасність. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – 310 с.
15. XXII съезд Коммунистич. партии Советского Союза. 17–30 окт. 1961 г. Стенографический отчет. – М. : Госполитиздат, 1962. – Т. 1. – 608 с.
16. Программа Коммунистической партии Советского Союза. Принята XXII съездом КПСС. – М. : Политиздат, 1978. – 144 с.
17. Конституції і конституційні акти України. – 2-е вид. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 120–153.

Худояр Л. В. Принцип рівності в системі конституційних цінностей УСРР–УРСР

Досліджується становлення концепції принципу рівності та її місце в системі конституційних цінностей УСРР–УРСР. Висвітлюються теоретичні засади концепції рівності та особливості її відображення у нормах Конституції УСРР 1919 р., 1929 р., Конституції (Основного Закону) УРСР 1937 р. та 1978 р. Розкривається зміст концепції принципу рівності шляхом аналізу розуміння її творцями таких понять, як «народовладдя», «народ», «демократія», «диктатура», «рівноправність», «права людини і громадянина».

Ключові слова: принцип рівності, конституційні цінності, конституційні принципи, Конституція УСРР, Конституція УРСР, диктатура пролетаріату, тоталітарний режим, права людини і громадянина, рівноправність.

Hudoyar L. The principle of equality in the system of constitutional values of the USSR

The formation of the concept of the principle of equality and its place in the system of constitutional values of the USSR is studied.

In the hierarchy of modern constitutional values, the principle of equality is one of the most important places. That is why the study of the formation of the principle of equality in the constitutional construction of the USSR becomes of great importance.

The theoretical principles of the concept of equality and peculiarities of its reflection in the norms of the Constitution of the USSR of 1919, 1929, the Constitution (Basic Law) of the USSR in 1937 and 1978 are highlighted. The content of the concept of the principle of equality is analyzed by analyzing the understanding by its creators of such concepts as «people's power», «people democracy», «dictatorship», «equality», «human rights and citizen».

The principle of equality had a different scale of action in different periods of history of the Ukrainian SSR-USSR. In the Constitution of the USSR in 1919–1937 this principle was extended only to the working people and in the conditions of the existence of a totalitarian regime it was not possible to implement life, since the principle of equality excludes any advantages, prerogatives, privileges of the participants of legal relations. In this period, formal (legal) equality is absent both in the system of constitutional values and in the list of basic principles of the Constitution. The principle of formal-legal equality of citizens, as a constitutional principle, was enshrined only in the Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, adopted in 1978, and was interpreted as the principle of equality.

Key words: the principle of equality, constitutional values, constitutional principles the constitution of the Ukrainian SSR, the dictatorship of the proletariat, the totalitarian regime, human and civil rights, and equality.

*Тетяна Олексіївна Чепульченко,
завідувач кафедри публічного права
факультету соціології і права
ННТУ «КПІ» ім. Ігоря Сікорського,
кандидат юридичних наук*

КАТЕГОРІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПЛОЩИНІ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Постановка проблеми. Для українського суспільства на етапі сучасних, демократичних перетворень феномен права, прав і свобод людини набуває провідного значення. Права людини вивчають паралельно із такими категоріями, як свобода, рівність, гідність тощо як комплексно, так і пов'язано з кожною із цих категорій окремо. Зокрема, дискусійним залишається розуміння природних прав людини, їх переліку та механізмів реалізації. Надати відповіді на ці запитання покликана юридична наука, зокрема, теорія держави і права. Такі дослідження сприятимуть збагаченню наукової юридичної доктрини й удосконаленню самого інституту прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про потребу досліджень у цій сфері вже неодноразово наголошували вітчизняні науковці, зокрема, фахівці-теоретики: А. Заєць, О. Зайчук, М. Козюбра, А. Колодій, М. Кравчук, А. Назаренко, М. Цвік, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, М. Погребняк, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, С. Шевчук та ін. Утім, суспільні, правові процеси є вельми динамічними, що безпосередньо впливає на розуміння і механізми захисту прав людини в Україні.

Нині проблема захисту прав людини постає такою, що потребує вирішення як на рівні міжнародних правових відносин, так і на рівні національного законодавства. Світова спільнота підтвердила своє бажання захистити людину та її права. Результатом цього стали такі документи, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних прав 1950 р., Європейська соціальна хартія 1961 р. та ін. Зокрема, курс нашої держави на європейські стандарти у цій галузі передбачає узгодження національного законодавства з цими стандартами, головною цінністю яких визнається людина.

Метою статті є аналіз прав людини у площині наукового дискурсу, зокрема як наукової категорії та суспільно-правового явища.

Основні результати дослідження. Досліджувані питання є вельми важливими з огляду на такі причини:

- історичні передумови концепції, зацікавленість питанням природних прав людини упродовж усього періоду розвитку європейської філософії вказують на світову практичну й науково-філософську значущість означених ідей для будь-яких типів суспільств;

- концепція природного права сприяє вирішенню проблеми переходу посттоталітарного, авторитарного суспільства до правової держави та демократичного громадянського суспільства, виявленню специфіки їхніх взаємовідносин;

- з урахуванням національних особливостей країни, української національної ідеї концепція природного права може бути успішно застосована в контексті обґрунтування державного та суспільного будівництва в перехідному суспільстві України;

- концепція відображає світовий досвід спільного життя людей, роз'єднаних особистими егоїстичними інтересами, але здатних їх узгодити й подолати протиріччя на основі спільного прийняття загального для всіх морального закону [7, с. 3].

В історії юридичної теорії та практики різних народів сформувалися такі основні підходи до розв'язання проблеми прав людини, зокрема, правового статусу особи [12, с. 214–223]:

1. *Ліберальна (європейська) концепція* прав людини базується на ідеї природних, невідчужуваних прав людини й обґрунтовує необхідність конституційного визначення таких умов, які б сприяли вільному розвитку особи. Філософською основою цієї концепції є вчення про свободу як про природний стан людини та людини і її життя як найвищої соціальної цінності. Вперше